

آشنایی با جاذبه های گردشگری قم (تاریخی و فرهنگی)

۱- " کوه خضر نبی " (بام شهر)

در جنوبی ترین قسمت مسکونی منطقه بنیاد ، به فاصله تقریبی ۶ کیلومتر از مرکز شهر قم کوهی قرار گرفته بنام خضر (فلکه مفید - بلوار کریمی - فلکه جوان - انتهای بلوار قمرینی هاشم - مجاور شهرک ایثار) . (تصویر شماره ۱)

در بالای کوه خضر، مسجد نسبتا بزرگی با دو بخش ویژه آقایان و بانوان در مجاورت و متصل به مسجد قدیمی^۱ ساخته شده است . در اطراف این مسجد، تاسیسات جانبی از قبیل فضای لازم برای اطراق ، سرویس بهداشتی ، آب لوله کشی شهر، برق ، تلفن ، دکل مخابراتی و .. فراهم شده است . (ت ش ۲)

فضای گسترش یافته در سالها اخیر علاوه بر ایجاد و توسعه یک جاذبه فرهنگی برای ساکنین و گردشگران موقعیت ویژه ای را برای طبیعتگردان و علاقمندان به گردش در فضاهای کوهستانی فراهم آورده است.

ارتفاع ۱۱۰۰ متری بالای کوه از سطح دریا و ۳۰۰ متری آن از پای کوه ، دلیل خوبی است که این منطقه را " بام شهر " بنامیم .

در سالهای اخیر برای دسترسی آسانتر و عمومی گردشگران ، پیاده راهی سنگفرش با دیواره های جانبی ساخته شده که در دو قسمت ابتدایی و انتهایی بصورت پله (حدود ۲۰۰ پله) و مابقی مسطح با شیب مناسب است . (ت ش ۳ و ۴)

چشم انداز بالای این کوه نسبت به طبیعت اطراف و کل شهر قم دیدنی است.

در ایوان جنوبی که بایستید ، رشته کوه کوتاهی همانند یک قطار شتر (با افسانه های محلی) خواهید دید که از غرب تا شهرک قدس و از شرق به جاده پردیسان و کوه دو بردارن متصل میشود . در دامنه این رشته کوه مسیر مناسبی برای پیاده روی در حال احداث است . پشت این رشته کوه و در امتداد آن، چشم انداز شهرک قدس ، پردیسان ، کوه نرداقی، کوه خرگوشی و اتوبان پر تردد پردیسان ، از مناظر دیدنی بویژه در عصرگاهان و نزدیک غروب خورشید است (ت ش ۵)

در قسمت جنوب غربی این ایوان ، چشم انداز کوه با صلابت "دو بردارن" و تپه های اطراف، منظره بدیعی از کف دریا را به نمایش میگذارد . وجود فسیلهای فراوان صدف و موجودات دریایی و چین خوردگی های شگفت انگیز ، نشان از دیرینه این منطقه بر کف دریا دارد . (ت ش ۶)
(اتوبان پردیسان و اتوبان شهرک قدس بطرف جمکران بخش بزرگی از این ساختار و یکدستی منطقه را بهم زده است)

در ایوان جنوبی که بایستید مسجد مقدس جمکران را در شرق ، و تقریبا تمامی شهر قم را از شرقی ترین قسمت تا مناطق جنوبی و تا غربی ترین بخش آن خواهید دید. در دامنه جنوبی آرامگاه شهدای گمنام (ت ش ۱۴)
این چشم انداز صبحگاهان بعد از طلوع خورشید و شب های مهتاب و چراغانی شدن شهر دیدنی است .

در قسمت شرقی این ایوان و دامنه کوه ، منطقه وسیع فضای سبز، بوستان تفریحی، مناسب پیاده روی و اسکان گردشگر، در حال احداث است . این بوستان تا جاده فلکه مفید بطرف شهرک قدس ادامه دارد .
در شرقی ترین این بخش دو منطقه وسیع گردشگری ، یکی باغ موزه دفاع مقدس و دیگری باغ پرندگان احداث شده که بتازگی افتتاح و پذیرای گردشگران شهری و کشوری است . راه دسترسی به این دو منطقه همان جاده فلکه مفید بطرف شهرک قدس است .

در دامنه این کوه فضای وسیعی تسطیح شده که در بخش میانی آن ، آرامگاه ۱۴ تن از شهدای گمنام دفاع مقدس قرار گرفته که در سال ۸۱ در این مکان دفن شده اند . اخیرا سازه بتنی مرتفع با معماری ویژه و زیبا ، بر روی آرامگاه ساخته شده است . این فضای وسیع ، بدلیل قرار گرفتن در ارتفاع مناسب، دایما در مسیر ورزش بادهای خنک منطقه ای

است، که مکان مناسبی برای استراحت، دوری از گرمای طاقت فرسای تابستانی قم و بهرمندی از چشم انداز اطراف، بویزه صبحگاهان و عصرگاهان، برای ساکنین قم و مسافران فراهم کرده است.

وجود آرامگاه شهدا و حضور مستمر زائران و مجاوران زمینه اجرای مراسم متعددی را در غالب اوقات سال فراهم آورده است. شبهای جمعه دعای کمیل و صبحهای جمعه دعای ندبه برگزار میشود. همچنین در سایر مناسبتها چون اعیاد و وفیات بویزه محرم و هفته دفاع مقدس، مراسم ویژه در این مکان برگزار میگردد. (ت ش ۷)

وجود فضای گسترده پارکینگ، کنترل رفت و آمد توسط نیروهای انتظامی و مجاورت آن با منطقه مسکونی فضای امنی را برای گردشگران فراهم آورده است. هوای خنک، چشم انداز عالی بویزه درشبهها و وجود صدها مرکز خرید مواد غذایی رستوران، مجتمع های پذیرایی و ترکیبی از فست فودها و غذاهای سنتی در خیابان منتهی به دامنه کوه، پتانسیل این منطقه را برای جذب گردشگر، از سراسر کشور و جهان فراهم کرده است.

گسترش تمامی این فضا و تاسیسات اطراف کوه، مربوط به سالهای اخیر و بعد از انقلاب است. قبل از انقلاب، در بالای کوه مسجد کوچکی به شکل چند ضلعی منتظم با یک محراب گود در قسمت جنوبی، بصورت سرپوش بر روی یک غار قدیمی، بنا شده بود. بر فراز این غار قدیمی و چند ضلعی، گنبدی مخروط شکل با آجر تزیین شده، قرار داشت. درب ورودی این مسجد، بصورت طاقی هلالی با کتیبه سنگی که تاریخ ساخت مسجد بر آن حک شده در ضلع شرقی آن واقع شده بود. (ت ش ۱۲)

در برخی منابع قدمت این غار به سه هزار سال و برخی ده هزار می رسد. بنظر می رسد این مکان پناهگاه و یا محلی برای عبادت کسانی بوده که عمدتاً خارج از هیاهوی شهر و روستا به گوشه خلوتی پناه می برده اند؛ نظیر راهبان یا صوفیان. (توضیحات در پانویس ۳)

هم اکنون این مسجد کوچک با همان ساختار قدیمی و رنگ آمیزی گچکاری، در قسمت غربی مسجد آقایان و قسمت جنوبی مسجد بانوان محافظت شده و گنبدی منور با کاشی کاری سبزو فیروزه ای و یک گلدسته کاشی کاری شده، روی مسجد قدیم و گنبد آن بنا شده است. درب ورودی مسجد قدیم در قسمت غربی مسجد آقایان واقع شده و درب جداگانه ای از قسمت بانوان به مسجد قدیم احداث شده است. (ت ش ۸) درب قدیم بصورت هلالی با چند کتیبه سنگی که تاریخ ساخت و نسب خضر نبی و شعری در وصف جایگاه مسجد ساخته شده است. (ت ش ۱۳)

(کوهی است کوه خضر که باشد چو کوه طور از نور کردگار دمام منور است)

(متأسفانه بنا بر یک مقدس سازی نابجا، ضریح کوچکی همچون امامزادگان بر روی محراب بنا شده که علاوه بر بهم زدن ساختار تاریخی و معنوی محراب، سبب تصورات نادرستی خواهد شد که گویا در این مکان کسی دفن شده است. همچنین فضای کوچک مسجد بوسیله یک پنل شیشه ای رنگی به دو بخش مردانه و زنانه تقسیم شده که فرم معماری و تاریخی مسجد را بهم زده است!) (ت ش ۹)

سابقاً راه باریکی که فقط مناسب کوهنوردان بود و در برخی مناطق بصورت پله دستکن شده بود، از پای کوه تا مسجد وجود داشت. هم اکنون تمام این مسیر جز دو قسمت ابتدایی و انتهایی که بصورت پله است (۲۰۰ تا)، بقیه مسیر بصورت پیاده راه سنگفرش با دیواره سنگی احداث شده که مسیر مناسبی برای پیاده روی و کوهنوردی سبک است. در تمام قسمت های بدنه و سقف این مسجد کوچک نقاشی با سبک خاص وجود دارد که تقریباً سالم مانده است.

هم اکنون کوه خضر نبی، در محاصره چند جاده و بلوار بزرگ قرار گرفته که موقعیت خوبی برای گسترش فضای سبز و توسعه فضای تفریحی و استراحتی به این منطقه داده است. یک چاده از شهرک ایثار بطرف جمکران که از پایین و ضلع شمالی کوه می گذرد (جاده قدیمی که تعریض و آسفالت شده است). (ت ش ۱۰)

جاده دیگری از پشت این کوه یا ضلع جنوبی کوه می گذرد که از انتهای شهرک قدس بطرف جمکران می گذرد. در حاشیه این جاده و درست در پای کوه یک مدرسه علمیه و مسجد بزرگ منتسب به آقایان لاریجانی در حال ساخت است. (ت ش ۱۱)

همچنین ادامه بلوار جمهوری اسلامی با گذر از میدان مرجعیت، (انتهای بلوار شهید کریمی) وارد بلوار آیت الله بروجردی شده و با گذر از ضلع شرقی کوه و تقاطع با جاده قدس-جمکران سمت پردیسان میرود.

این منطقه پتانسیل عظیمی برای گردشگری دارد که متأسفانه با تنگ نظری خاص در سالهای گذشته مغفول مانده و در یک دو سال اخیر تحرکاتی در دامنه جنوبی و غربی کوه تا جاده مفید بطرف قدس در حال انجام است که بکندی پیش می‌رود.

(متأسفانه تفکری بر مدیریت غیر رسمی! استان قم حاکم است که هرگونه گسترش فضای تفریحی و گردشگری را مغایر با جایگاه قم به عنوان یک شهر مذهبی و حوزوی میداند. این نگاه بستگس به مدیریت متغیر نوسان داشته است - نگاه کنید به مجموعه ساخت و ساز پهناور اطراف مسجد جمکران و دریغ از چند متر فضای سبز - همچنین فضای اطراف حرم حضرت معصومه س - تخریب و نابودی باغ ملی قم در حاشیه خیابان ارم و تبدیل به پاساژ الغدیر - تخریب باغ قدیمی و سرسبز سالاریه - پارک و فضای سبز در حال نابودی در فلکه صفائیه معروف به پارک شهر و)

سابقه تاریخی کوه و مسجد خضر!

الف - وجه نامگذاری کوه^۳

بنابریخی روایات منقول از امامان شیعه، که در کتب نه چندان معتبر نقل شده و برخی روایات شفاهی و عامیانه، خضر نبی پیامبر زنده، در این منطقه دیده شده است. در برخی از این روایات از کوهی سفید در کنار روستای جمکران یاد شده که پایگاه یاوران حضرت مهدی ع است و حضرت خضر را از یاوران آن حضرت، قلمداد کرده است. در قم خانواده ای به نام کوه خضری هم وجود دارد که نگارنده فردی از همین خانواده را قبل از انقلاب دیده است که با مشک، آب برای زاپیرین این مسجد بالا می برده است. مجاورت این کوه در کنار راه عبوری قدیمی قم به سمت جمکران و کاشان، سبب شده بود تا کسانی که پیاده یا سواره به جمکران و کاشان می رفته اند، توقفی کوتاه در پایین کوه یا بازدید از بالای این کوه و خواندن نماز داشته باشند.^۴

ب - شخصیت خضر!

در خصوص شخصیت خضر، در منابع اسلامی، با تورات و انجیل، اختلاف فراوان است. از خضر مستقیماً در قران و حتی در تورات و انجیل، نامی برده نشده است. در برخی منابع خضر همان الیاس نبی یا برادرش معرفی شده که نامش در قران، جزء انبیاء ذکر شده است.

مفسرین قران، ذیل داستان موسی در سوره کهف آیات ۶۵ ال ۸۲ (فَوَجَدَا عَبْدًا مِنْ عِبَادِنَا رَحْمَةً مِنْ عِزِّنا وَعِلْمًا مِنْ لَدُنَّا عِلْمًا - پس بنده ای از بندگان ما را یافتند که از جانب خویش رحمتی بدو داده بودیم و از نزد خویش دانشی به او آموخته بودیم) شخصی را که به همراه وی راه افتاد تا از رموز مخفی هستی، آموزش دهد، خضر نبی معرفی کرده اند. در اینکه موسی در این داستان موسی بن عمران، پیامبر قوم یهود بوده یا موسی بن میشا بن یوسف نیز، اختلاف است. (اطلاع بیشتر: کتاب " خضر و موسی در فرهنگ اسلامی نوشته قدرت الله مرادی از انتشارات امیرکبیر)

همچنین در ادبیات فارسی بویژه ادبیات عرفانی و صوفیانه از خضر به عنوان یک فردی که از چشمه آب حیات نوشید و زندگی جاودانه یافت به وفور یاد شده است.

مگر خضر مبارک پی در آید زمین همتش این ره سرآید (دیوان حافظ)

۱

گزارشگر و عکاس: ابوالفضل قیامی
عضو تیم راهنمایان گردشگری خوبگرد
عضو افتخاری بنیاد قم پژوهی

www.khoobgard.com

www.khoobgard.ir

<https://t.me/khoobgard>

توضیحات :

(۱) دروازه بهشت (نقل و باز نشر ؛ از کانال بنیاد قم پژوهی)

در مجله کتاب سال کیهان ۱۳۴۲ مطلبی با عنوان "دروازه بهشت" در باره "کوه خضر" قم منتشر شده است.

" در جنوب شهرستان قم کوه سفید رنگی است که به نام «کوه خضر» مشهور است. می گویند سابقاً در قلّه این کوه آتشکده ای ساخته بودند ولی پس از تسلط اعراب بر ایران، آتشکده مزبور تبدیل به مسجد شد.

وجه تسمیه این کوه به نام خضر از این جهت است که می گویند یک روز پیر مردی از اهالی قم، حضرت خضر را می بیند که در دامنه کوه مشغول خواندن نماز است. سابقاً شب های جمعه، مردم برای زیارت به قلّه کوه خضر می رفتند ولی در حال حاضر از تعداد زائرین این کوه کاسته شده و مخصوصاً از وقتی که دزدان یک نفر را بالای این کوه برده و به ضرب گلوله او را کشته و پول هایش را برده اند اعتقاد مردم به این کوه کمتر شده است .

معروف است که اگر یک نفر قمی به رفیقش که مشغول شمردن پول است بگوید «می آیی با هم برویم کوه خضر؟! » رفیقش می گوید: «می آیم، ولی پول ها را میزارم و بعد می آیم » !

در کنار این کوه چین خوردگی هایی که از دور شباهت زیادی به یک قافله شتر دارد وجود دارد و مردم عوام می گویند ساریان برای رهایی از حمله پلنگان، به حضرت خضر متوسل می شود و مقداری روغن چراغ نذر مسجد خضر می کند، اتفاقاً ساریان از شر پلنگان نجات پیدا می نماید ولی بعد با خود می گوید حضرت خضر احتیاج به روغن چراغ من ندارد! و نذر خود را ادا نمی کند، و بر اثر این تخلف خود و شترانش تبدیل به سنگ می شوند !

به موازات کوه خضر، رشته کوه دیگری قرار دارد که بر خلاف کوه خضر سیاه رنگ است و چون دو قلّه متصل به هم دارد به کوه دو برداران معروف شده است، و شایع است که رودخانه زاینده رود از زیر این کوه سرچشمه می گیرد!

در جنوب قم محلی است به نام «در بهشت» که می گویند یکی از درهای بهشت است و از شهر قم به وسیله این در می توان به بهشت راه یافت! از دیگر آثار قدیمی و تماشایی شهر قم می توان شاهزاده حمزه، تیمچه بزرگ، مسجد جمکران معروف به صاحب الزمان و شاهزاده جمال را نام برد. " (ت ش ۱۵) نیویزاده خبرنگار کیهان (کیهان سال، شماره ۲، ۱۳۴۲، ص ۵۸۷ - ۵۸۸)

(۲) کوه خضر در سایر نقاط ایران

کوه خضر، اختصاص به قم ندارد . بخشهای دیگری از ایران نیز به نام کوه خضر شناخته شده است از جمله:

در استان سیستان و بلوچستان، شهرستان ایرانشهر در ۱۳۰ کیلومتری روستای بزمان، کوه بلندی به ارتفاع ۳۴۹۷ متر بنام کوه خضر وجود دارد. این کوه بصورت آتشفشان نیمه فعال است و در بخشهایی از آن یخچال طبیعی وجود دارد . زیارتگاهی منتسب به خضر در دامنه این کوه وجود دارد.

همچنین دامنه این کوه منطقه شکار ممنوع است با پوشش گیاهی گسترده و گیاهان دارویی فراوان .

در لغتنامه دهخدا نیز سه منطقه بنام خضر ثبت شده است

اولی همین کوه خضر قم و دو تای دیگر در استان مازندران است، یکی برجی است در آمل نزدیک سبزه میدان قبرستان مصلی و دیگری بنای کوچکی است بین استرآباد و قلعه خندان

(۳) کوه خضردر منابع قدیمی (هادی خالقی- کانال بنیاد قم پژوهی)

یک - افضل الملک کرمانی، در کتاب «سفرنامه قم» (ص ۱۵)، تالیف ۱۳۰۹ ق، از کوه خضر و یک چارطاقی و نیز یک «مسجد مختصر خوب» در بالای آن که «اوتاد و اقطاب و اهل حقیقت» در بالای آن به اعتزال می‌نشینند و موسوم است به «مکان خضر» یاد کرده است.

دو - شیخ محمد حسین مفلس (م ۱۳۶۶ ق) در کتاب تحفه الفاطمیین (ج ۲، ص ۳۵۳) همان مطالب افضل الملک را با افزودن نکته‌ای درباره وجود سنگ قدمگاه خضر نبی(ع) آورده است.

سه - ماکسیم سیرو، باستان شناس و مهندس فرانسوی، طراح نقشه و ناظر فنی ساخت دبیرستان حکیم نظامی قم، در مقاله‌اش با عنوان «قلعه دختر قم» که در سال ۱۹۳۵ در پاریس منتشر شده و به معرفی بنای باستانی «کل دختر» مجاور شاه جمال بزرگ (بلوار دانش) اختصاص دارد، از کوه خضر و بنایی با عنوان: «آرامگاه برادر الیاس» (همان خضر پیامبر) یاد کرده که «بسیار کهن و نیازمند کاوش است و محتمل است در وقت شکل گیری، یکی از آتشگاه‌های گرداگرد قم بوده است».

سیرو، یک عکس هوایی هم از کوه خضر در مقاله خود دارد که در آن، به وضوح، هم مسجد و هم چارطاقی، یکی در شرق قلّه و دیگری در غرب آن، دیده می‌شوند. این مقاله، در کتاب «آثار ایران» آندره گدار، با ترجمه ابوالحسن سروقد مقدم، با عکس‌های منتشر شده است.

چهار - در کتاب «انوار المشعشعین» کچویی اردستانی (م ۱۳۳۵ ق)، روایتی از امیرالمومنین درباره کوه کوچک سفیدی در مجاورت قم - که قائم(عج) در وقت ظهور، بر آن تکیه می‌دهد. البته روایت، اعتبار کافی ندارد؛ اما نشان دهنده احترام این کوه در قرون متاخر یا دست کم در عصر قاجار است.

پنج - چنان که مدیر کل اوقاف در سال ۱۳۸۴ ش، محمد علی روحانی‌نیا، در کتاب «مسجد کوه خضر نبی» آورده، بنای قاجاری مقام خضر(ع) در بالای کوه، از عصر پهلوی اول، در اوقاف قم، ثبت بوده و پرونده داشته است.

شش - نگارنده، مکرراً، پیش و پس از پیروزی انقلاب، مرحوم حجت‌الاسلام والمسلمین میرزا تقی زرگری تبریزی و برخی دیگر از بندگان خدا را که اهل چله نشینی و ریاضت بودند، در این کوه، در حال عبادت و ذکر دیده‌ام.

*برای اطلاعات دقیق‌تر، ر.ک: تربت پاکان، مدرسی طباطبایی، ج ۱، ص ۱۶۳؛ شناختنامه قم، جلد پنجم، ص ۳۰

(مقاله «پیشینه فرهنگی - تمدنی قم»)

(۴) تصویر قدیمی از نیایشگاه کوه خضر نبی (ع) نقل از کانال بنیاد قم پژوهی (سید حسن صالحی)

این شاید نخستین تصویر مستقل از کوه خضر نبی (ع) باشد.

در میانه بالای کوه، بنای مخروطی‌شکل نیایشگاه وجود دارد که اکنون بنای جدید مسجد جای آن را گرفته است.

سیرو آن را «امام‌زاده» یا بنا بر افسانه‌ها «یکی از برادران الیاس پیغمبر» می‌نامد. به گفته سیرو «اخیراً به این بنای کوچک دو اتاق سبک قاجاریه را اضافه کرده‌اند». این بنای مخروطی شکل، همان بخش کهن و سنگی نیایشگاه است که امروزه به ضلع غربی مسجد تازمساز با در کوچکی وصل است و همان حالت مخروطی خود را حفظ کرده است. در سوی دیگر کوه (محل تلاقی کوه خضر و کوه دوبرادران در عکس) ساختمان دیگری وجود دارد که سیرو آن را نیز آرامگاهی گنبدی متعلق به عصر مغول می‌داند «که به کمک پلکانی متشکل از تخته‌سنگ‌های عریض مرمری به این بنای رفیع وارد می‌شوند». عکس از محدوده ارتفاعات شهرک قدس و رو به منطقه جمکران برداشته شده است. کوه دو برادران نیز در تصویر آشکار است. تاریخ نگارش مقاله‌ی ماکسیم سیرو ژانویه ۱۹۳۸ (دی ماه ۱۳۱۶) است و بر این پایه، تاریخ برداشتن عکس نیز به پیش از این تاریخ بازمی‌گردد.

(به نقل از: «آثار ایران» / Annales des services archéologiques d'Iran / «، نگارش آندره گدار / André Godard / ماکسیم سیرو / Maxime Siroux / و دیگران، ترجمه ابوالحسن سروقد مقدم، مشهد: آستان قدس رضوی، ۱۳۷۱،

مقاله «قلعه دختر قم»، ص ۱۱۱ - ۱۱۹ (ت ش ۱۶)